

СИСТЕМОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

Єльчанінов Дмитро Борисович,
кандидат технічних наук, доцент

- Проаналізовано причини та визначено напрями змін вимог до розвитку держави. Проаналізовано умови сталого розвитку держави та визначаються наслідки їх порушень.

Ключові слова: державне управління, сталий розвиток, системологія.

Неоднозначне зовнішнє геополітичне середовище та складне внутрішнє соціально-політичне становище, у яких зараз перебуває будь-яка держава незалежно від її позиції у світовому співтоваристві, порушують безліч питань, що їх неможливо вирішити без наукового супроводу та аналітичного забезпечення державного управління [1]. Тому сьогодні системний підхід, за допомогою якого можна проаналізувати взаємозв'язок між внутрішнім станом системи та її оточенням, перетворюється на одну з ключових методологічних парадигм державного управління [2].

На думку академіка НАН України В. П. Горбуліна, «більшість гравців на політичному полі України реально не замислюються, яка стратегія зовнішньої політики є для нашої країни оптимальною, де буде її місце через п'ять років, через десять». Також він звертає увагу на «глобальніше питання про напрям подальшого розвитку Української держави та її місце у світовій системі координат» [3, с. 7].

Вирішення зазначених проблем пов'язано із становленням теорії сталого розвитку та використанням її методів у практиці державного управління.

Нині панівними напрямками у теорії сталого розвитку є екологічний та економічний [4–5]. Споживацький тип діяльності веде людство до екологічної катастрофи та загибелі, тому цей тип потребує кардинальної зміни. Сталий розвиток передбачає знання орієнтований напрям функціонування економіки, за якого інтелектуальний капітал стає найважливішим стратегічним ресурсом.

Багато уваги сталому розвитку приділяється і в державному управлінні. Зокрема,

М. М. Миколайчук акцентує увагу на необхідності системного підходу в державному управлінні регіональним розвитком з наголосом на економічних, соціальних та екологічних чинниках [6]. У дослідженні А. М. Балашова [7] підкреслюється, що парадигма сталого розвитку може підвищити ефективність державного управління за рахунок відповідного аналізу тенденцій змін політики окремих країн. Дослідженню проблем реалізації сталого зовнішньополітичного курсу України присвячений розділ монографії науковців Національного інституту стратегічних досліджень [8] тощо. Практична значущість досліджень у руслі теорії сталого розвитку визначається насамперед інтеграцією України в ЄС, СОТ і НАТО. Особлива увага приділяється відповідності України критеріям цих міжнародних організацій [9–14].

У роботах російських науковців також зазначається, що за сучасних соціально-політичних умов зростає значення проблем сталого розвитку на всіх рівнях управління: державному, регіональному та місцевому [15–17]. Західні фахівці підкреслюють, що сталий розвиток країни можливий лише за наявності певних форм державного управління, що є основним предметом їх досліджень [18–20].

Роботи з проблем сталого розвитку базуються на використанні системного підходу. Зокрема синергетика розглядається як напрям розвитку міждисциплінарних ідей системного підходу [21]. Процес інтеграції держави в будь-яку міжнародну організацію пов'язаний з виконанням певних вимог. Тому для дослідження цього процесу доцільно використовувати системологічний підхід [22],

відповідно до якого державу можна розглядати як систему, що має задовольнити запит надсистеми (міжнародної організації). Ефективність системології для вирішення проблем державного управління показана у роботах [23–25], остання з яких була присвячена дослідженню умов сталого розвитку держави за умови незмінних вимог з боку міжнародних організацій. Невирішеним раніше аспектом загальної проблеми та метою статті є визначення умов сталого розвитку держави за зовнішніх вимог, що змінюються.

Для досягнення цієї мети треба проаналізувати причини та визначити напрями змін вимог до розвитку держави, а також проаналізувати умови сталого розвитку держави та визначити наслідки їх порушення.

Формалізація вимог міжнародних організацій до розвитку держави

Введемо деякі формальні поняття. Позначимо через $K = \{K_m\}_{m=1}^M$ множини властивостей, що їх міжнародна організація вимагає від держави.

Приклад 1. Копенгагенські критерії оцінки країн-кандидатів формально є множиною $K = \{K_1, K_2, K_3\}$ властивостей, наявність яких ЄС вимагає від держав, де: K_1 – політичні властивості (демократія та права людини), K_2 – економічні властивості (ринкова економіка та спроможність до протистояння тиску ринкових сил ЄС), K_3 – здатність виконувати обов'язки країни-члена ЄС (відповідність політичним, економічним та валютним цілям ЄС) [11, 26].

Нехай $Z_m = \{k_{m,n}\}_{n=1}^{N(m)}$ – множина значень властивості K_m ($m = 1, 2, \dots, M$).

Приклад 2. Розглянемо один з багатьох критеріїв, що їх необхідно виконати країні для вступу до СОТ: «приєднання до Генеральної угоди з тарифів і торгівлі 1994 року» (ГАТТ 1994) [27, с. 12]. Складовою частиною ГАТТ 1994 є ГАТТ 1947, що має статтю IV «Спеціальні положення щодо кінематографічних фільмів», яка визначає вимоги щодо демонстраційних квот [28–29]. Таким чином, існує властивість K_1 з назвою «демонстраційні квоти». Ця властивість відповідно до пункту (d) статті IV має множини значень $Z_1 = \{k_{1,1}, k_{1,2}, k_{1,3}\}$, де значення $k_{1,1}$ має назву «обмежені», $k_{1,2}$ – «лібералізовані», $k_{1,3}$ – «скасовані».

Нарешті, позначимо через $R_m = \{(k_{m,i}, k_{m,j}) \in Z_m \times Z_m \mid i < j, i = 1, N(m) - 1, j = 2, N(m)\}$ шкалу (співвідношення між значеннями) властивості K_m ($m = 1, 2, \dots, M$).

Приклад 3. Розглянемо один з багатьох критеріїв, що їх необхідно виконати країні для вступу до НАТО: «робити свій внесок військового характеру в колективну оборону та у виконання нових завдань, що постають перед Альянсом» [27, с. 72]. Після терористичних актів 11 вересня 2001 року у США одним з пріоритетних завдань НАТО у сфері безпеки є боротьба із загрозою тероризму [30–31]. Перелік терористичних організацій згідно з даними Держдепартаменту США від 7 липня 2009 р. складається з 45 найменувань [32]. Отже, існує властивість K_1 – «здатність протистояти терористичній організації», з множиною значень $Z_1 = \{k_{1,n}\}_{n=1}^{45}$ (де $k_{1,n}$ – найменування певної організації) та шкалою R_1 , що упорядковує терористів відповідно до ступеня їх небезпеки.

Таким чином, вектор $K^* = (k_{1,1}, \dots, k_{m,1}, \dots, k_{M,1}) \in Z_1 \times \dots \times Z_m \times \dots \times Z_M$ формально визначає стан держави, що задовольняє вимоги міжнародної організації.

Причини та напрями змін вимог до розвитку держави

Отже, зміна вимог до розвитку держави формально пов'язана зі змінами множин K властивостей та Z_m значень, або шкали R_m певної властивості K_m .

Позначимо через $R_m^{new} = \{(k_{m,i}, k_{m,j}) \in Z_m \times Z_m \mid i < j, i = 1, N(m) - 1, j = 2, N(m)\}$ нову шкалу властивості K_m . У разі $R_m^{new} \cap R_m = \emptyset$ відбувається повна зміна шкали, тобто всі відношення між значеннями змінюються на протилежні. У разі $R_m^{new} \cap R_m \neq \emptyset$ залишаються певні відношення між значеннями. Отже, деякі шкали змінюються повністю, інші неповністю, а деякі залишаються незмінними: $R_m^{new} = R_m$. Але всі такі зміни відбуваються локально, формально не виводячи вимоги до стану держави за межі гіперкуба у просторі значень властивостей. Наприклад, зміна шкал властивостей з множини $K = \{K_a, K_b, K_c\}$ за правилами $R_m^{new} \cap R_m = \emptyset$, $R_m^{new} \cap R_m \neq \emptyset$, $R_m^{new} = R_m$ наведена на рис. 1.

Розглянемо шкалу R_1 з прикладу 3. Посилення або зменшення активності терористичної організації призводить до зміни ступеня її небезпеки та, як наслідок, до зміни її положення на шкалі R_1 . Таким чином шкала R_1 змінюється на іншу.

Нехай $Z_m^{new} = \{k_{m,n}^{new}\}_{n=1}^{N^{new}(m)}$ нова множина значень властивості K_m . У разі $Z_m^{new} \cap Z_m = \emptyset$ відбувається повна зміна старих значень на нові. Наприклад, множина $Z_m = \{k_{m,1}, k_{m,2}, k_{m,3}\}$ змінюється на $Z_m^{new} = \{k_{m,1}^{new}, k_{m,2}^{new}, k_{m,3}^{new}, k_{m,4}^{new}\}$.

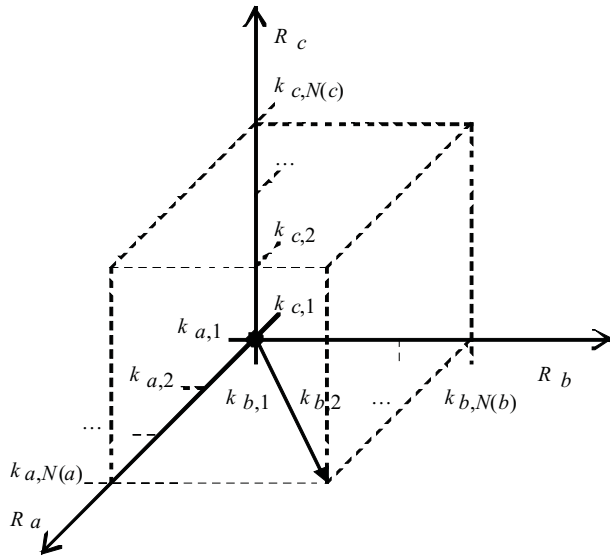

Рис. 1. Зміна вимог до стану усередині гіперкуба

Кількість нових і старих значень може як збігатися, так і відрізнятися. У разі $Z_m^{new} \cap Z_m = \emptyset$ деякі значення залишаються, але відношення між ними можуть змінитися повністю ($R_m^{new} \cap R_m \neq \emptyset$) або залишитися без змін. Значення одних властивостей змінюються повністю: $Z_{m_1}^{new} \cap Z_{m_1} = \emptyset$; інших – неповністю: $Z_{m_2}^{new} \cap Z_{m_2} \neq \emptyset$ (зі збереженням або повною зміною відношень між однаковими значеннями).

Значення деяких властивостей залишаються незмінними $Z_{m_3}^{new} = Z_{m_3}$ (можливі зміни відношень між значеннями, наведені вище).

Але всі такі зміни відбуваються, формально не виводячи вимоги до стану держави за межі гіперплощини (системи координат) у просторі значень властивостей.

Наприклад, зміна значень властивостей з множини $K = \{K_a, K_b, K_c\}$ за правилами $Z_a^{new} \cap Z_a = \emptyset, Z_b^{new} \cap Z_b = \emptyset, Z_c^{new} \cap Z_c = R_c^{new} = R_c$, наведена на рис. 2.

Розглянемо множину значень Z_1 з прикладу 2. Перегляд окремих статей ГАТТ на етапі Уругвайського раунду розвитку СОТ у 1986–1994 рр. [27] міг вплинути на цю множину значень.

Нарешті, позначимо через $K_{new} = \{K_m^{new}\}_{m=1}^{M_{new}}$ нову множину властивостей, що їх міжнародна організація вимагає від держави. У разі $K_{new} \cap K = \emptyset$ відбувається повна зміна старих властивостей на нові. Наприклад, множина $K = \{K_1, K_2, K_3\}$ змінюється на $K_{new} = \{K_1^{new}, K_2^{new}, K_3^{new}, K_4^{new}\}$. Кількість нових та старих властивостей може як збігатися, так і відрізнятися. У разі $K_{new} \cap K \neq \emptyset$ деякі властивості залишаються. Можливі варіанти змін множини значень властивостей та їх шкал наведено вище.

Але всі такі зміни можуть відбуватися довільно, формально виводячи вимоги до стану держави у будь-яку гіперплощину (систему

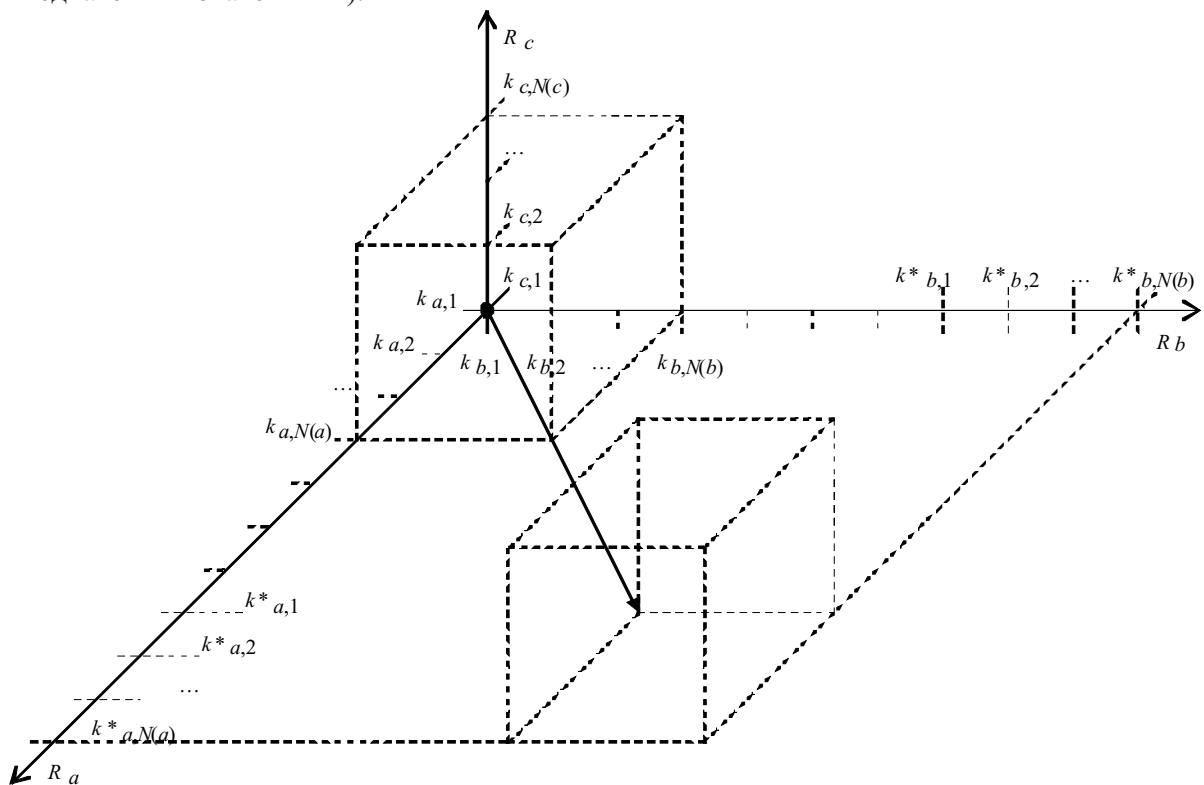

Рис. 2. Зміна вимог до стану усередині гіперплощини (перехід до іншого гіперкуба)

координат) у просторі значень властивостей. Зміну множини властивостей $K = \{K_a, K_b, K_c\}$ на $K_{new} = \{K_a, K_c, K_f\}$ наведено на рис. 3.

Розглянемо множину $K = \{K_1, K_2, K_3\}$ з прикладу 1. Додавання до копенгагенських критеріїв ЄС критерію K_4 – адміністративні здібності (спроможність адміністративних структур країни-кандидата працювати відповідно до правових стандартів ЄС) [11, 26] змінює вимоги до держави.

формального опису мети розвитку держави. Позначимо через $C = \{C\}_{q=1}^Q$ множину властивостей держави. Нехай $X_q = \{c_{q,p}\}_{p=1}^{P(q)}$ – множина значень властивості C_q . ($q = 1, 2, \dots, Q$). Нарешті, позначимо через $S_q = \{(c_{q,i}, c_{q,j}) \in X_q \times X_q \mid i < j\}$ – шкалу властивості C_q . Таким чином, вектор $C^* = (c_{1,1}, \dots, c_{q,1}, \dots, c_{Q,1}) \in X_1 \times \dots \times X_q \times \dots \times X_Q$ формально визначає мету розвитку держави. Наприклад, фрагмент Програми діяльності Кабінету Міністрів України [33] формально можна описати множиною власти-

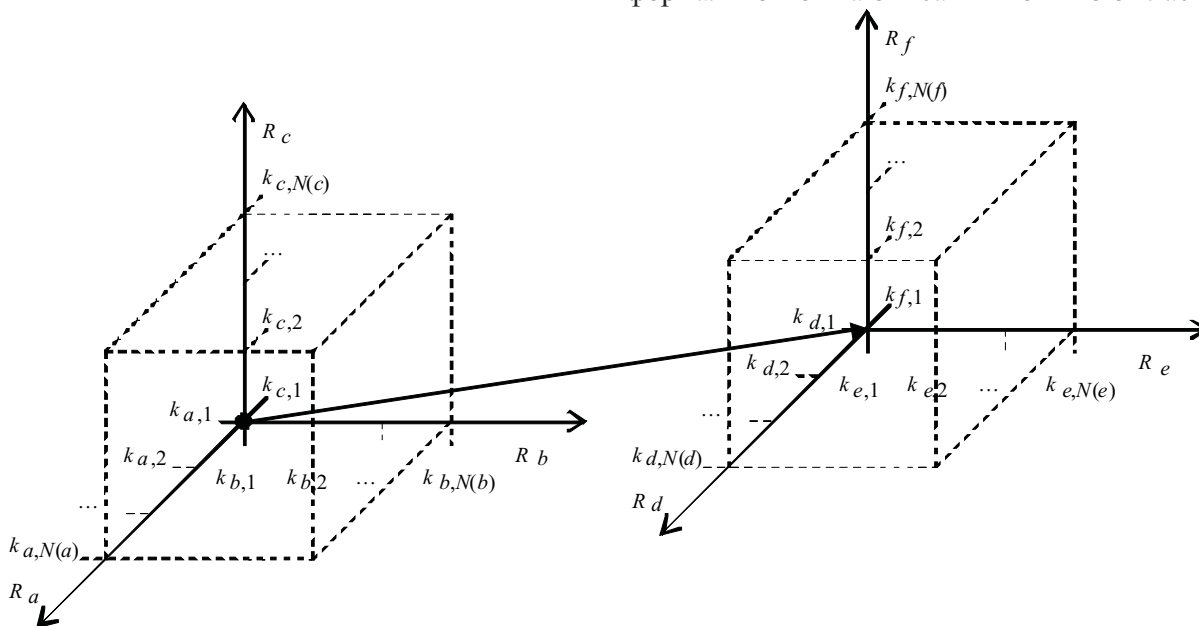

Рис. 3. Зміна вимог до стану у просторі (перехід між гіперплощинами)

Твердження 1. Найсуттєвіші зміни вимог до розвитку держави відбуваються у разі зміни вимог до її властивостей.

Доведення. Позначимо через $K_{new}^* = (k_{1,1}^{new}, \dots, k_{m,1}^{new}, \dots, k_{M_{new},1}^{new})$ нові вимоги до стану держави. Порівняємо відстань $d(K^*, K_{new}^*)$ між старими та новими вимогами за різних причин змін цих вимог. При зміні всіх шкал на протилежні $d(K^*, K_{new}^*) = \sum_{m=1}^M (N(m) - 1) = d_1$.

При зміні всіх значень всіх властивостей

$$d(K^*, K_{new}^*) = \sum_{m=1}^M (N(m) + N^{new}(m) - 1) = d_2.$$

$$\text{При зміні всіх властивостей } d(K^*, K_{new}^*) = \sum_{m=1}^M \lim_{N(m) \rightarrow \infty} (N(m) - 1) + \sum_{m=1}^{M_{new}} \lim_{N(m) \rightarrow \infty} (N(m) - 1) = d_3.$$

Очевидно, що $d_1 < d_2 < d_3 = \infty$. Що й потрібно було довести. •

Формалізація мети розвитку держави

Зіставлення мети розвитку держави з вимогами до її розвитку з боку міжнародних організацій можливо лише за наявності аналогічного

востей $C = \{C_1, C_2, C_3\}$, де C_1 – обсяг фінансування наукових досліджень, C_2 – податкове навантаження, C_3 – перехід Збройних сил на контрактну основу. Властивість C_1 має множину значень $X_1 = \{c_{1,1}, c_{1,2}, c_{1,3}\}$, де значення $c_{1,1}$ має назву «збільшено», $c_{1,2}$ – «як завжди», $c_{1,3}$ – «зменшено».

Шкала S_1 властивості C_1 упорядковує її значення від найкращого $c_{1,1}$ до найгіршого $c_{1,3}$ /
 $c_{1,1} > c_{1,2} > c_{1,3}$.

Умови сталого розвитку держави та наслідки їх порушення

Об'єднаємо всі множини значень до множини $Z = \{Z_m\}_{m=1}^M$. Аналогічним чином побудуємо множини $R = \{R_m\}_{m=1}^M$, $X = \{X_q\}_{q=1}^Q$ та $S = \{S_q\}_{q=1}^Q$. Найсуттєвіша зміна вимог міжнародних організацій відбувається, коли їм стає потрібна держава з абсолютно новими властивостями, тобто при $K_{new} \cap K = \emptyset$. Як наслідок також повністю змінюються множини значень та шкали властивостей: $Z_{new} \cap Z = \emptyset$ та $R_{new} \cap R = \emptyset$.

Назвемо сталим такий розвиток держави, за якого вона спроможна задовольняти як поточним, так й майбутнім вимогам організації.

Твердження 2. Якщо $C \supset K \cup K_{new}$, $X \supset Z \cup Z_{new}$ та $S \supset R \cup R_{new}$, розвиток держави буде сталим.

Доведення. При $C \supset K$, $X \supset Z$ та $S \supset R$ вектор мети держави матиме серед своїх компонентів компоненти вектора K^* , тобто мета держави буде узгоджена з поточними вимогами організації. При $C \supset K_{new}$, $X \supset Z_{new}$ та $S \supset R_{new}$ вектор мети держави матиме серед своїх компонентів компоненти вектора K_{new}^* , тобто мета держави буде узгоджена з майбутніми вимогами організації. Що й потрібно було довести. •

Повна відсутність компонентів вектора K_{new}^* серед компонентів вектора C^* пов'язана з відсутністю необхідних шкал властивостей ($R_{new} \cap S = \emptyset$), значень властивостей ($Z_{new} \cap X = \emptyset$), властивостей ($K_{new} \cap C = \emptyset$). За відсутністю тільки шкал властивостей мета держави та вимоги організації розташовуватимуться в межах деякого гіперкуба у просторі значень властивостей (див. рис. 1). Такий розвиток держави можна віднести до кризового. Відсутність значень властивостей має наслідком відсутність їх шкал та спричиняє більшу віддаленість мети держави від вимог організації. Формально мета та вимоги розташовуватимуться в різних гіперкубах однієї гіперплощини (див. рис. 2). Такий розвиток держави можна віднести до катастрофічного. У останньому випадку мета та вимоги формально будуть рознесені у просторі до різних гіперплощин (див. рис. 3). Це призводить державу до повної

катастрофи. Відсутність деяких компонентів вектора K_{new}^* серед компонентів вектора C^* пов'язана з причинами, аналогічними розглянутим вище, тобто відсутністю деяких елементів у множинах шкал властивостей ($R_{new} \cap S = \emptyset$), значень властивостей ($Z_{new} \cap X = \emptyset$), властивостей ($K_{new} \cap C = \emptyset$). Такий розвиток держави можна віднести до несталого. Остаточні результати наведено в табл. 1.

Висновки

Причинами змін вимог до розвитку держави є зміни властивостей, яких міжнародна організація вимагає від держави, їх значень та шкал. Найсуттєвіші зміни вимог до розвитку держави відбуваються у разі зміни властивостей. Зміна шкали значень властивості впливає на зміну вимог до розвитку держави менш, ніж зміна множини значень. Умовами сталого розвитку держави є наявність серед її властивостей (а також їх значень та шкал) як таких, що їх міжнародна організація вимагає у поточний період, так і таких, що знадобляться їй у майбутньому. Порушення цих умов призводить до несталого, кризового або катастрофічного розвитку держави в межах цієї організації.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі пов'язані з тим, що з точки зору системології властивість системи – це її здатність підтримувати зв'язок певного виду [22, с. 41]. Зовнішні зв'язки системи визначають її внутрішню структуру. Тому актуальним є дослідження впливу зовнішніх вимог міжнародних організацій на внутрішні процеси, що відбуваються у державі.

Таблиця 1

ЗАЛЕЖНІСТЬ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ ВІД ЗМІНИ ВИМОГ МІЖНАРОДНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Зміни вимог	Розвиток держави								
	сталий	несталий			кризовий				катастрофічний
R_{new}	+	+/-	+/-	+/-	-	-	-	-	-
Z_{new}	+	+	+/-	+/-	+	+/-	+/-	-	-
K_{new}	+	+	+	+/-	+	+	+/-	+/-	-

«+», «+/-» та «-» – належність відповідно всіх, деяких та жодного елементу множини з опису зміни вимог організації до відповідної множини з опису розвитку держави (R_{new} до S , Z_{new} до X , K_{new} до C).

Використані джерела

1. Сурмін, Ю. П. Аналітика державного управління: сутність і тенденції розвитку / Ю. П. Сурмін // Державне управління: теорія та практика. – 2007. – № 1(5) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Dutp/2007-1/txts/06sydpdsv.htm>.
2. Словник системного аналізу в державному управлінні / Ю. П. Сурмін, Л. Г. Штика, В. Д. Бакуменко [та ін.] – К. : Вид-во НАДУ, 2007. – 148 с.
3. Горбулін, В. П. Україна – НАТО: стагнація чи повільна інтеграція / В. П. Горбулін // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 2(3). – С. 5–14.

4. *Стратегія забезпечення сталого розвитку України*: мат. міжнар. наук.-практ. конф., 20 травня 2008 р. / НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України. – К. : РВПС України НАН України, 2008. – 334 с.
5. *Стратегія і тактика сталого розвитку* / А. Г. Шапар, М. А. Ємець, П. І. Копач [та ін.]. – Д. : Моноліт, 2004. – 313 с.
6. *Миколайчук, М. М.* Особливості парадигми державного управління розвитком регіону / М. М. Миколайчук // Економіка будівництва і міського господарства. – 2009. – Т. 5, № 2. – С. 81–88.
7. *Балашов, А. М.* Використання методологічного потенціалу теорії стійкого розвитку для оптимізації стратегії політичного та державного управління / А. М. Балашов // Економіка будівництва і міського господарства. – 2009. – Т. 5, № 1. – С. 13–19.
8. *Україна в 2005–2009 рр.*: стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку: монографія / за заг. ред. Ю. Г. Рубана. – К. : НІСД, 2009. – 655 с.
9. *Тодоров, І. Я.* Українська зовнішня політика в 2007 році / І. Я. Тодоров // Наука. Релігія. Суспільство. – 2008. – № 2. – С. 276–284.
10. *Романенко, Є. О.* Ефективність політики євроатлантичної інтеграції України: оцінювальні підходи / Є. О. Романенко // Державне управління: теорія та практика. – 2005. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Dutp/2005-1/txts/ROMANENKO-1.htm>.
11. *Никитюк, Т. Л.* Етапи становлення та розвитку Європейського Союзу: історико-економічний аналіз / Т. Л. Никитюк // Економічні науки. Сер. «Економічна теорія та економічна історія». – 2008. – Вип. 5(20). – Ч. 2. – С. 129–142.
12. *Калина, М. С.* Євроінтеграційна політика України в контексті розширення Європейського Союзу / М. С. Калина // Державне управління: теорія та практика. – 2005. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Dutp/2005-2/txts/pol-prav/05kmsrjs.pdf>.
13. *Надольський, Й.* Процеси розширення НАТО і Україна / Й. Надольський // Наук. вісн. Ужгородського ун-ту. Сер. Політологія, Соціологія, Філософія. – 2009. – Вип. 12. – С. 173–176.
14. *Шиманова, О.* Питання НАТО в міжпартійній комунікації в Україні в період проведення бухарестського саміту / О. Шиманова // Наук. вісн. Ужгородського ун-ту. – 2009. – Вип. 11. – С. 138–143.
15. *Мастушкин, М. Ю.* Государственное управление устойчивым развитием: система и содержание / М. Ю. Мастушкин // Конституция. Гражданин. Общество. – М. : МГИМО, 2006. – С. 125–143.
16. *Холопов, В. А.* Роль органов местного самоуправления в формировании стратегии устойчивого развития региона [Електронний ресурс] / В. А. Холопов // Государственное управление. Электронный вестник. – 2008. – Вип. 17. – Режим доступу : <http://e-journal.spa.msu.ru/images/File/2008/17/Kholopov.pdf>.
17. *Гусейнова, Л.* Глобальные аспекты концепции устойчивого развития / Л. Гусейнова // Государственная служба. – 2007. – № 1. – С. 117–122.
18. *Governance for sustainable development: the challenge of adapting form to function* / Ed. by W. M. Lafferty. – Edward Elgar Publishing, 2006. – 377 p.
19. *Sustainable development in Europe: concepts, evaluation and applications* / Ed. by U. Schubert, E. Störmer. – Edward Elgar Publishing, 2007. – 340 p.
20. *Leuenberger, D. Z.* Sustainable Development in Public Administration Planning: An Exploration of Social Justice, Equity, and Citizen Inclusion / D. Z. Leuenberger, M. Wakin // Administrative Theory & Praxis. – 2007. – Vol. 3. – P. 394–411.
21. *Дорогунцов, С.* Сталий розвиток – цивілізаційний діалог природи і культури / С. Дорогунцов, О. Ральчук // Вісн. НАН України. – 2001. – № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/articles/vis-nanu/2001-10/4.htm>.
22. *Мельников, Г. П.* Системология и языковые аспекты кибернетики / Г. П. Мельников. – М. : Сов. радио, 1978. – 368 с.
23. *Сльчанінов, Д. Б.* Системологічний підхід до аналізу та прогнозування в державному управлінні / Д. Б. Сльчанінов // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 2(11). – С. 82–87.
24. *Сльчанінов, Д. Б.* Вербальний аналіз діяльності органів державного управління / Д. Б. Сльчанінов // Теорія та практика державного управління. – 2009. – Вип. 1 (24). – С. 404–409.
25. *Кальниш, Ю. Г.* Системологічний підхід до аналізу мети державного управління / Ю. Г. Кальниш, Д. Б. Сльчанінов // Державне управління: теорія та практика. – 2009. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Dutp/2009-1/doc_pdf/Kalnysh_YG.pdf.
26. *Лендьел, М. О.* Європеїзація політичного процесу в країнах Центральної та Східної Європи як чинник здійснення децентралізаційної реформи / М. О. Лендьел // Наук. записки Нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія». Сер. «Політичні науки». – 2008. – Т. 82. – С. 44–49.
27. *Критерії членства в СОТ, ЄС та НАТО: Інтеграційні перспективи України. аналіт. дослідж.* / голов. ред. І. І. Жовква. – К. : Інститут Євро-Атлантичного співробітництва, 2007. – 86 с.
28. *Генеральна угода з тарифів і торгівлі 1994 року* : станом на 15 квіт. 1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=981_003&p=1254668259063384.
29. *Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ 1947)* : за станом на 15 квітня 1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_264.
30. *Умови вступу України до НАТО* / упоряд. О. В. Семіков, В. М. Фурашев. – К. : Т-во Знання України, 2007. – 20 с.
31. *NATO and the fight against terrorism* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_48801.htm.
32. *Foreign Terrorist Organizations* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.state.gov/s/ct/rls/other/des/123085.htm>.
33. *Український прорив: для людей, а не для політиків: програма діяльності Кабінету Міністрів України.* – К., 2008. – 72 с.